

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/33/98-104>

Kənan Kazımov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
kenankazimov@hotmail.com

AKSIZLI MALLARIN DAİRƏSİNƏ MÜNASİBƏTDƏ QANUNVERİCİLİYİN TƏLƏBLƏRİ

Xülasə

Aksizlər xüsusi siyahıya daxil edilmiş mallardan tutulan vergilərdir. Aksiz vergisi tutulan mallar, adətən, ümumi xüsusiyyətə malikdir: bu mallara tələb gəlir səviyyəsinə görə qeyri-elasticdir. Aksiz vergiləri iqtisadi transformasiya dövründə tətbiq edilən ilk vergilərdən biri olmuşdur, çünki verginin tətbiqi və icrası nisbətən asandır. Bu inzibati üstünlüklər vergi orqanlarının vergi toplamaq üçün mühasibat kitablarına etibar etməkdənsə, müəyyən malların fiziki həcminə nəzarət etmək imkanlarından irəli gəlir. Tarixən aksiz vergisi istehlakdan çox istehsal vergisi hesab olunurdu və adətən, istehsal yerində istehsalçıya tətbiq edilirdi. Bu vergi verginin inzibati faydalarını tamamlayan məhsul vahidi üçün sabit məbləğə əsaslanırdı və ya ona əsaslanır. Bundan əlavə, aksizli malların siyahısı diqqətlə düşünülmüş və yalnız məhdud mallar çeşidini əhatə etsə, vergi xüsusilə inzibati xərclərin vahidinə görə əhəmiyyətli gəlirlər yarada bilər.

Açar sözlər. aksiz vergisi, qanunvericilik, tələblər, siyasət, satış

Kanan Kazimov
Baku State University
master student
kenankazimov@hotmail.com

The requirements of the legislation regarding excise goods

Abstract

Excise duties are taxes levied on goods included in a special list. Excise goods usually have a common feature: the demand for these goods is inelastic with respect to the level of income. Excise taxes were one of the first taxes introduced during the period of economic transformation because the tax is relatively easy to apply and enforce. These administrative advantages derive from the ability of tax authorities to control the physical volume of certain goods rather than relying on accounting books to collect tax. Historically, an excise tax was considered a tax on production rather than consumption and was usually levied on the producer at the point of production. This tax was or is based on a fixed amount per unit of output that complements the administrative benefits of the tax. In addition, if the list of excise goods is carefully considered and covers only a limited range of goods, the tax can generate significant revenues, especially per unit of administrative costs.

Keywords: excise tax, legislation, requirements, policy, sales

Giriş

Keçid iqtisadiyyatları sağlam aksiz vergi strukturlarından faydalana bilər, çünki aksizlər xüsusilə keçid dövrünün ilkin mərhələlərində vergi gəlirlərinin əhəmiyyətli mənbəyi ola bilər. Aksiz vergisi sisteminin təşkili nisbətən sadədir və vergi işçilərinə lazımı təcrübə qazanmağa kömək edə bilər ki, bu da onlara ƏDV və gəlir vergisi ilə məşğul olmaq üçün lazım olan, lakin keçidin ilkin mərhələlərində daha mürəkkəb audit və nəzarət üsullarını tətbiq etməyə imkan verəcəkdir.

Tədqiqat

Zərərli hesab edilən və ya mənfi təsirlərlə əlaqəli bəzi mallara (tütün məmulatları və alkoqol, həmçinin, məsələn, istehlakı havanın çirklənməsi ilə bağlı olan benzin və yanacaq) aksiz vergilərinin tətbiqi onların istehlakını qismən dayandıra bilər. Bu cür dolayı nəticələr verginin tətbiqinin əlavə təsiri ola bilər, lakin əksər aksizlər vergi gəlirlərini yaratmaq üçün lazım olduğu kimi tətbiq edilir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aksizlər, ilk növbədə, həm təşkili, həm də tətbiqi baxımından sadə olmalıdır ki, bu da aksizli malların minimum siyahısını saxlamaqla əldə edilir. Hazırda əksər ölkələr aksizli malların siyahısını tütün, alkoqol və müəyyən çeşiddə neft məhsulları ilə məhdudlaşdırıb. Bu məhsul qruplarından əldə edilən gəlirlər yüksəkdir, onların istehsalçılarınun çeşidi nisbətən dardır və əksər məhsul kateqoriyaları aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. İkincisi, vergi dərəcələri çox yüksək olmamalıdır. Əgər yerli aksizlər qonşu ölkələrdəki müvafiq vergi dərəcələrindən əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olarsa, qaçaqmalçılıq problemə çevrilə bilər. Bundan əlavə, aksiz dərəcələri çox yüksək olarsa, qeyri-qanuni istehsal, xüsusən də alkoqollu məmulatların kустar üsulla istehsalı arta bilər. Bu cür istehsal əhalinin sağlamlığı üçün təhlükəli ola bilər, bununla bağlı narahatlıqlar verginin tətbiq edilməsinə səbəb olan səbəblərdən biri idi. Üçüncüsü, vergi dəyər zəncirində mümkün qədər tez toplanmalıdır, yəni o, ya ölkənin gömrük sərhədindən keçərkən, ya da istehsal (və ya göndərmə) zamanı alınmalıdır (Mirzəyeva, 2023).

Müasir aksiz vergilərinin fərqli xüsusiyyəti aşağıdakı iki amildir. Birincisi, vergi ya maya dəyərində, ya da inflyasiyaya uyğun olaraq istehsal vahidində görə hesablanır. Dəyər faizi kimi verginin göndərilmə zamanı zavoddan çıxmış qiymətinin hesablanması çətinliyi səbəbindən istehsal mərhələsində tətbiq etmək çətindir. Bu problemi istinad bazar qiymətlərindən istifadə etməklə həll etmək olar, burada advalor vergisi bu qiymətə əsasən hesablanır və sonra bu nəticədən vahid maya dəyəri hesablanır və istehsal mərhələsində vergi tutulur. Digər əlverişli variant, nisbi qiymətlərin az dəyişdiyi və inflyasiyanın yüksək olduğu hallarda inflyasiyaya uyğunlaşdırılmış vahid verginin tutulması ola bilər. İkincisi, əlavə dəyər vergisi üsulları, gücləndirilmiş şərablar kimi aksizli son məhsulların istehsalı üçün istifadə olunan məhsullar üzrə ödənilən aksiz vergilərinin kreditləşdirilməsi üçün istifadə olunur. Başqa sözlə, kaskad aksiz vergisi sxemindən yayınmalı və ƏDV-yə oxşar üsullardan istifadə edilməli, bununla da aksiz vergisinin yalnız son məhsullar üzrə vergi kimi yığılması təmin edilməlidir.

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək vurğulayırıq ki, aksizlər keçid iqtisadiyyatı şəraitində vergi gəlirlərinin mühüm mənbəyidir. Aksiz vergilərindən əldə edilən gəlirlərin xüsusi çəkisi onların toplanmasının nisbətən asanlıqı və vergitutma bazasının dəqiq müəyyən edilməsi səbəbindən keçid dövrünün elə birinci mərhələsində ən yüksəkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, aksizlərin gəlirlərə münasibətdə nisbi qeyri-elasticliyi iqtisadi artımın başlanması ilə aksiz gəlirlərinin nisbi əhəmiyyətinin azalmasına səbəb olacaqdır (Kəlbəyev, 2014).

Azərbaycan Respublikasının “Aksizlər haqqında” Qanununa uyğun olaraq, aksizlər aşağıdakılara tətbiq olunur: etil spirti, tərkibində spirt olan məmulatlar, alkoqollu məmulatlar, pivə, tütün məmulatları, zərgərlik məmulatları, neft, benzin, avtomobillər, habelə hökumət tərəfindən təsdiq edilmiş siyahıya uyğun olaraq bəzi mineral xammalın növləri.

Aksiz vergisinin obyekt dərəcənin növündən asılıdır - ad valorem və spesifik. Birinci halda, həm Azərbaycan ərazisində öz məhsullarından, həm də müştərilərə verilən xammaldan istehsal olunan mallar üçün, həm də Rusiya müəssisələrinə məxsus müştəri tərəfindən verilən xammaldan xaricdə istehsal olunan mallar üçün malların satış qiyməti. İdxal olunan mallara advalor aksiz vergisi dərəcəsi tətbiq edilərkən vergi tutulan dəyərə gömrük rüsumları və ödənişləri daxildir (Məmmədov, Seyfullayev, 2013: 376).

Maraqlıdır ki, əksər mallar (tütün məmulatları, alkoqollu içkilər, benzin, yağ) üçün xüsusi aksiz dərəcəsi yalnız zərgərlik məmulatları və mühərrikinin həcmi 2500 kub santimetrdən çox olan avtomobillər üçün tətbiq edilir.

Digər aksizli mallardan istifadə etməklə aksizli malların istehsalı zamanı verginin məbləği artıq ödənilmiş aksiz vergisinin məbləği qədər azaldılır. Öz istehsalı olan aksizli mallardan aksizsiz

malların istehsalı üçün istifadə edildikdə, vergi onların istehsala verildiyi anda hesablanır. İstehsalında etil spirti (aksizli mallar) istifadə edilən denaturlaşdırılmış spirt (aksizsiz mallar) istisnadır. Bu halda, ümumiyyətlə, aksiz vergisi tutulmur (Məmmədov, 2010).

Azərbaycan qanunvericiliyinə və Azərbaycanda aksiz vergisi praktikasına baxış

Aksiz vergilərinin tətbiqindən sonrakı ilk illərdə qiymət artımının yüksək tempinə görə müstəsna olaraq advalor dərəcələrinin tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Alkoqollu məhsulların qiymətində vergi komponenti çox yüksək olduğundan və qaldığına görə, bu dərəcələr aksizli məhsulların, o cümlədən aksizlərin satış qiymətinə tətbiq edilməli idi. Belə ki, Dövlət Vergi Xidmətinin “Aksiz vergilərinin hesablanması və ödənilməsi qaydası haqqında” 2023-ci il 9 dekabr tarixli 2 nömrəli Təlimatına 3 nömrəli əlavəyə əsasən, aksizli malların satış qiyməti aşağıdakı düsturla hesablanmalı idi (alkoqol nümunəsindən istifadə edərək, aksiz vergisi dərəcəsi 90% idi):

Belə bir hesablama metodunun açıq-aşkar əlverişsizliyinə baxmayaraq, psixoloji səbəblərdən seçildi. Yuxarıdakı misaldan aydın olur ki, əgər aksiz dərəcəsi aksiz vergisi daxil olmayan topdansatış qiymətinə faizlə hesablınsaydı, 90% yox, 900% ($54.000 \times 100\% / 6.000$) olardı. Aydındır ki, belə bir qanunun parlamentdə qəbul olunma şansı olmayacaq. Həyata keçirilən yanaşma ilə təsdiq edilmiş dərəcələr aksizlərin eyni mütləq dəyərləri ilə 70-90%-dən çox olmamışdır (Musayev, Kəlbəyev, Hüseynov, 2002).

Ancaq bu həll başqa problemlərə səbəb oldu:

Birincisi, xaricdən Azərbaycana idxal olunan yerli aksizli məhsulların və analoji məhsulların aksiz vergisinə cəlb edilməsində açıq-aydın bir disbalans yarandı, çünki idxal olunan mallar üçün eyni vergi dərəcələrində vergi bazası aksizlər daxil olmaqla, onların gömrük dəyəri kimi müəyyən edilmişdir (bax. Rusiya Federasiyası Dövlət Gömrük Komitəsinin “Azərbaycan Respublikasına malların idxalı və onun ərazisindən ixracı zamanı əlavə dəyər vergisinin və aksizlərin tətbiqi haqqında” əmrində). Kifayət qədər yüksək gömrük rüsumları və daha yüksək istehsalçı xərclərinə baxmayaraq, Azərbaycanda xaricdə istehsal olunan mallar - əsasən alkoqol və tütün - Azərbaycan ilə müqayisədə daha yaxşı rəqabət şəraiti əldə etdi. Bu mallar üzərində dövlət inhisarının itirilməsi və Rusiya bazarının tam açıq olması ilə onların Azərbaycana tədarükündə kəskin artım baş verdi ki, bu da Azərbaycan istehsalına böyük ziyan vurdu. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, spirtli içkilərin qanuni istehsalı bir neçə il ərzində (Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə) 3-4 dəfə azalıb ki, bu da böyük büdcə itkilərinə səbəb olub.

Təbii ki, bu cür fəlakətli nəticələrə səbəb olan təkcə aksiz siyasəti deyildi: (Rzayev, 2013: 392).

- zəif gömrük nəzarəti və sənaye həcmində aksizli malların Azərbaycana qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilməsi ehtimalı;

- ixrac zamanı ƏDV və aksiz vergilərindən azad olmaq üçün qondarma ixrac sxemindən istifadə (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin, Aksizlər haqqında Qanunun 3-cü maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq) birbaşa müəssisələr tərəfindən mallar - izgo - ticarətçilər tərəfindən belə mallar ƏDV və aksiz vergilərindən azad edilir və mallar digər müəssisələr tərəfindən ixrac edildikdə, ödənilmiş ƏDV və aksizlərin məbləği gömrük orqanları tərəfindən təsdiq edildikdən sonra vergi orqanları tərəfindən qaytarılır);

- MDB dövlətləri ilə sərhədin açıq olması, xüsusən MDB-nin ayrı-ayrı dövlətlərinin ixracla bağlı proteksionist siyasət yeritməsi (o cümlədən Azərbaycana) və MDB-də əvvəllər razılaşdırılmış dolay vergitutma qaydalarından imtina etməsi;

- bazara çıxarılan aksizli məhsulların qanuniliyinə və keyfiyyətinə nəzarətin zəif olması.

İkincisi, bir neçə ildir ki, MDB-nin ayrı-ayrı dövlətləri aksizlərlə bağlı razılaşdırılmış siyasət aparmırlar. Müxtəlif MDB ölkələri eyni mallara nəinki əhəmiyyətli dərəcədə fərqli aksiz dərəcələri tətbiq edirdilər, həm də vergitutma bazasının müəyyən edilməsində müxtəlif qaydalardan istifadə edirdilər. Son zamanlar vəziyyət çox dəyişməyib. Rusiya, Belarusiya, Qazaxıstan və Tacikistan arasında dolay vergilərin vahid tətbiqinə dair bəzi çərçivə razılaşmaları əldə edildi (bu, bu dövlətlər arasında Gömrük İttifaqının yaradılması ilə əlaqədar xüsusilə vacibdir), lakin vergilərin tətbiqi ilə bağlı razılığa gəlmək mümkün olmadı (Həsənli, Bağirov, 1997).

Üçüncüsü, advalor aksiz vergisi dərəcələri, bir tərəfdən, Azərbaycan şəraitində çox təsirli olan vergidən yayınma üsullarından istifadə etməyə imkan verirdi, digər tərəfdən, aksizli məhsulların istehsalçıları üçün onların təkmilləşdirilməsi baxımından əlavə çətinliklər yaratdı.

Advalor dərəcələrinin tətbiqi kontekstində vergitutmadan yayınmağın yaranan yolları əsasən ona əsaslanır ki, əsas mənfəət istehsalçıdan və ilkin satışdan deyil, istehsal olunan aksizli malların yenidən satışından əldə edilir. Belə malların istehsalçısı yalnız minimum mənfəət və ya hətta itkilər alaraq məhsullarını mümkün olan ən aşağı qiymətlərlə (və minimal aksiz vergiləri ilə) satmaq üçün törəmə və ya asılı ticarət şirkəti yaratmalıdır. Sonrakı ticarət qiymətinə görə (aksiz vergisinə cəlb edilmir) ticarət şirkəti artıq bu məhsulların qiymətlərini bazar səviyyəsinə çatdırma və minimum vergilərlə maksimum mümkün mənfəət əldə edə bilər.

İdxal olunan mallara aksiz vergiləri.

Aksizli mallarla və aksizli mallardan istehsal olunan mallarla xarici ticarət əməliyyatlarında standartlar qarşı tərəfin ölkəsindən asılı olaraq fərqləndirilir. Aksizli malların və ya istehsalında aksizli mallardan MDB hüdüdlərindən kənara istifadə edilmiş malların ixracı zamanı ödənilmiş verginin məbləği geri qaytarılır və ya gələcək ödənişlər hesabına hesablanır. MDB ölkələrinə aksizli malların ixracı zamanı heç bir vergi tutulmur. Aksizli mallar MDB hüdüdlərindən kənara gətirildikdə, aksiz vergiləri gömrük rüsumları və vergiləri də daxil olmaqla tam gömrük dəyərindən tutulur. MDB-də istehsal olunan mallar idxal edilərkən, mənşə ölkəsində ödənilmiş vergi məbləğləri nəzərə alınır.

“Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunlarına vergilərə dair dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən bəzi mallar aksiz vergisinə cəlb edilir. Aksizlər manatla toplanır və dövlət büdcəsinə gedir. Onların ödənilməsi digər gömrük rüsumlarının ödənilməsi ilə eyni vaxtda həyata keçirilir, yəni mallar gömrük nəzarətinə təqdim edilməzdən əvvəl və ya həmin vaxt.

20.0.16 maddəsinə əsasən əvvəllər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin və Hökumətinin qərarları ilə ayrı-ayrı təşkilatlara verilən aksizli malların idxalı üçün bütün gömrük güzəştləri ləğv edildi.

İdxal olunan mallar üçün aksiz vergisi dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Hökumətinin qərarları və ya digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir və oxşar Azərbaycan mallarına aksiz vergisi dərəcələrindən fərqlənə bilər. İdxal olunan mallar üzrə aksiz vergisi hesablanarkən vergitutma obyektinə gömrük rüsumlarının və gömrük yığımlarının məbləği qədər artırılan gömrük dəyəridir. Sabit (xüsusi) aksiz vergisi dərəcələri müəyyən edilən aksizli mallar üçün (vergitutma vahidinə mütləq məbləğdə) vergitutma obyektinə fiziki ifadədə satılan aksizli malların həcmidir (“Aksizlər haqqında” Qanunun 3-cü maddəsi). İdxal aksiz vergilərinin ödənilməsi mexanizmi digər gömrük ödənişlərindən bir qədər fərqlidir və əvvəlcədən formadadır. Aksizli malların idxalı zamanı gömrük orqanlarına ödənilməli olan məbləğlər Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ sənədlərində müəyyən edilmiş xüsusi tariflər əsasında müəyyən edilir.

Bu dərəcələr ilk dəfə Gömrük Məcəlləsinin və Gömrük qanunvericiliyinin müddələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə hələ 1993-cü ildə Dövlət Gömrük Komitəsinin “Aksizli mallara münasibətdə gömrük rüsumlarının ödənilməsinin təmin edilməsi haqqında” 2013-cü il 3 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə tətbiq edilmişdir (Məmmədov, Musayev və b. 2016).

Gömrük ərazisinə gətirilən bəzi aksizli malların markalanması qaydası haqqında Müvəqqəti Təlimat da təsdiq edilmişdir ki, bu da aksiz vergilərinin tutulmasının aşağıdakı qaydasını müəyyən edir: a) aksizlərin bir hissəsi aksiz markalarının satışı formasında alınır; b) aksiz markaları alınarkən ödənilmiş məbləğlə idxal olunan markalanmış mallar üçün ödənilməli olan aksizlərin məbləği arasında fərq həmin malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı alınır.

Belə malların idxalçıları aksizli malların markalanmasına cavabdehirlər. Aksiz markaları və Xüsusi markalar idxalçılara sərbəst dövriyyəyə buraxılış gömrük rejiminin şərtlərinə idxalçılar tərəfindən əməl olunmasına nəzarət edən gömrük orqanları tərəfindən satılır.

Markalar üçün ödənilmiş pul məbləği malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı ödənilməli olan aksizin məbləğindən artıq olduqda, yaranan fərq geri qaytarılır və ya əvəzləşdirilə bilər.

Məsələn, əgər idxalçı gözləniləndən daha az miqdarda mal idxal edibse və idxal əməliyyatlarını dayandıırıbsa, yəni, möhürlərdən bəziləri istifadə edilmədikdə, həm də aksiz qanunvericiliyi dəyişdikdə - idxal aksiz vergisi dərəcələrinin ləğvi və ya əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması.

Aksiz vergisində ərazi prinsipi.

Qeyri-MDB ölkələrindən idxal edilən və ya onlara ixrac edilən mallara aksiz vergilərinin tətbiqi dünyada hamılıqla qəbul edilmiş prosedura uyğundur və islahat tələb etmir (ixrac zamanı kreditləşmə, idxalda isə müəyyən olunmuş dərəcələrlə tam həcmdə alınması). Əhəmiyyətli problem sərhədlərdə gömrük nəzarətinin olmaması səbəbindən Gömrük İttifaqına üzv ölkələrin ərazisindən mənşəli və ya idxal olunan, eləcə də bu əraziyə ixrac edilən mallardan aksiz vergilərinin yığılmasıdır.

Fiskal nöqtəyi-nəzərdən bu problemin ən effektiv həlli Gömrük İttifaqı sazişinin ləğvi ola bilər, lakin müəyyən siyasi səbəblərə görə belə bir həll praktiki olaraq mümkünsüz görünür. Bu baxımdan, bu problemin həllinin digər formalarını nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur.

MDB ölkələrinin və daha da böyük ölçüdə gömrük ittifaqına daxil olan ölkələrin ərazisindən idxal olunan malların vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı mövcud vəziyyəti nəzərə alaraq, aksiz vergisinin islahatının əsas məqsədləri, ilk növbədə, gömrük tarif dərəcələrinin unifikasiyası olmalıdır, aksizli mallar üzrə aksiz dərəcələri, - ikincisi, malların mənşəyinə nəzarətin təkmilləşdirilməsi.

Gömrük İttifaqına üzv ölkələrdən kənar faktiki istehsal olunmuş malların yenidən satışı kimi malların vergiyə cəlb edilməsi zamanı yaranan bu kimi neqativ halların aradan qaldırılması üçün malların mənşəyinə nəzarət zəruridir. Bu halda, müəyyən bir məhsulun Gömrük İttifaqının üzvü olan ölkənin ərazisində istehsal edilmiş sayıla biləcəyi aksizli malların emal dərəcəsini müəyyən etmək üçün ciddi qaydalar müəyyən etmək olar.

Aksiz dərəcələri.

Vergi intizamının zəif olduğu və vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini qanuni və qeyri-qanuni üsullarla azaltmaq istəyi şəraitində vergi sistemində islahatların prioritet istiqaməti vergidən yayınma imkanlarının məhdudlaşdırılması məqsədilə vergitutmanın ən sadə prinsiplərinin müəyyən edilməsi olmalıdır. Xüsusilə, bu, mümkün olduqda vergi məbləğinin vergitutma bazasına faizlə, yəni advalor dərəcəsi kimi hesablanmasından konkret dərəcə əsasında istehsal olunan malların həcmindən asılı olaraq vergi məbləğinin hesablanmasına keçidi nəzərdə tutur. Ən əhəmiyyətlisi, bu halda, aksiz vergiləridir, çünki onların hesablanması üçün aydın qaydaların müəyyən edilməsi vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi bazasının aşağı göstərilməsindən büdcə itkilərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər (Musayev, Kəlbəyev, Hüseynov, 2015).

Konkret aksiz dərəcələrinin avtomatik indeksləşdirilməsinin müəyyən edilməsinə gəlincə, belə bir norma Vergi Məcəlləsində əksini tapmalı və indeksasiya üçün əsas Dövlət Statistika Komitəsinin və ya digər dövlət orqanının statistikasına əsaslanan rəsmi dərc edilmiş göstərici olmalıdır.

Vergi hadisəsi, vergi öhdəliyinin yaranma anı (icra tarixi) və vergi ödəmə müddəti.

Aksiz öhdəliklərinin yaranması üçün əsas olan vergi hadisəsi aksizli malların istehsalı və ya Azərbaycanın gömrük ərazisinə idxalıdır. Öhdəliyin yaranma anı (icra tarixi), baş verdikdə vergi orqanının aksiz öhdəliklərinin hesablanmasını və yerinə yetirilməsini tələb etmək hüququna malik olduğu hadisə malların ərazidən buraxılması anı olmalıdır. Fors-major hallar istisna olmaqla, gömrük anbarının, aksizli malların istehsal olunduğu ərazinin və ya çatışmazlığın aşkar edildiyi an.

Avtomobillər üçün vergi öhdəliyinin yaranma tarixi onların qeydiyyatına alındığı an olmalıdır.

Mineral xammalın bəzi növləri üzrə aksiz rüsumunun vergi hadisəsi yerin təkindən çıxarılma anıdır. Bu növ aksizli mallar üzrə öhdəliyin yarandığı an (satış tarixi) onların daşınması üçün göndərilməsidir. Aksiz markaları almaqla öhdəliyi tam həcmdə yerinə yetirildiyi aksiz markaları ilə markalanmış mallar istisna olmaqla, vergi ödəyicisi aksiz rüsumu öhdəliyi yarandığı andan (satış tarixi) müəyyən müddət keçdikdən sonra vergi orqanına hesablanmış vergi məbləğini ödəyir.

Aksizlərin ödənilməsi üsulları.

Fikrimizcə, vergilərin vaxtında və tam ödənilməsi üçün akkreditə olunmuş bankların və sığorta şirkətlərinin zamanətlərindən istifadə əhəmiyyətli dərəcədə artırılmalıdır. Aksiz markalarının istifadəsi müəyyən növ tütün məmulatları və alkoqollu məmulatlarla məhdudlaşdırılmalıdır.

Aksiz markaları sistemi tətbiq olunmayan mallar, habelə aksiz markaları ilə markalanma tətbiq olunmayan alkoqollu məmulatlar və tütün məmulatları üçün aksiz vergisi öhdəliyinə bərabər hesablanmış avans ödənişinin tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Bu üsula alternativ olaraq, aksiz vergilərinin ödənilməsi üçün akkreditə olunmuş bankların və ya sığorta şirkətlərinin zamanətlərindən istifadə edilə bilər (Musayev, Kəlbəyev, Hüseynov, 2015).

Aksiz markalarından aksizlərin ödənişi kimi istifadə edilməsi təcrübəsinin məqbul olduğu hər bir aksiz markası növü məhsulun adını və ya məhsulun vergi məqsədləri üçün təsnif olunduğu kateqoriyanı göstərən öz aksiz markasına malik olmalıdır. Gələcəkdə aksiz markalarının regionlar üzrə fərqləndirilməsi məsələsinə də baxıla bilər. Bu halda aksizləri aksiz markalarından istifadə etməklə ödənilən aksizli malların satışı yalnız məhsula marka vurulan rayonla məhdudlaşdırılacaqdır. Bu prosedur malların ölkə üzrə hərəkətinə nəzarət etməyə imkan verəcək, həm də ərazi büdcəsinə daxil olan aksiz vergilərinin qismən ərazisində pərakəndə satışı həyata keçirilən rayonun büdcəsinə daxil olmasını təmin edəcəkdir.

Ödənilmiş aksiz vergisinin hesablanması (tutulması).

Aksizli malların istehsalında digər aksizli məhsuldan istifadə edilərkən, daxil olan material və xammala, o cümlədən sifarişçi tərəfindən təqdim edilən, aksiz vergisinin sahibləri tərəfindən ödənilmiş mallar üzrə ödənilmiş aksiz rüsumunun əvəzləşdirilməsi sistemi tətbiq edilməlidir. İstehsal olunan aksizli mallar üzrə aksiz öhdəlikləri. Bununla yanaşı, fikrimizcə, bəzi müəssisələr bilərəkdən belə borc yarada bildiyindən aksizlər üzrə vergi öhdəliklərində mənfi fərqlərin digər vergilər üzrə borclarla əvəzləşdirilməsi imkanlarının istisna edilməsi məqsədəuyğundur.

Aksiz vergisi islahatlarının əsas prinsipləri həm qanuni, həm də qeyri-qanuni üsullarla vergidən yayınma imkanlarını maksimum dərəcədə məhdudlaşdıran onların ödənilməsi qaydalarının müəyyən edilməsidir.

Bununla əlaqədar olaraq, ərazi büdcələrinin əhəmiyyətli gəlir mənbəyi olan alkoqollu məhsulların aksiz vergisinə cəlb edilməsi sisteminin dəyişdirilməsi təklif edilir. Bu məqsədlə, birincisi, aksiz markalarından istifadə etməklə aksizlərin alınması qaydalarının dəyişdirilməsi, daha dəqiq desək, onların hazırda mövcud olan avans üsulu əvəzinə vergi ödənişinin tam məbləğinin ödənilməsi üsuluna çevrilməsi, ikincisi, istehsal edilmiş və ya idxal edilmiş etil spirtinin litrinə son məhsulun tərkibində olan etil spirtinin bir litrinə tətbiq edilən vergi dərəcəsinə bərabər dərəcə ilə, son məhsula vergi tutularkən sonradan hesaba daxil edilməklə, vergitutma tətbiq etmək və nəhayət, üçüncüsü, müntəzəm vergitutma yaratmaq; alkoqollu məhsulların hər qrupu üçün differensiallaşdırılmış aksiz markalarından istifadə edilməklə hazır məhsulun alkoqollu məmulatları. Bundan əlavə, alkoqollu məhsulların istehsalında sifarişçi tərəfindən tədarük olunan xammaldan istifadə edildikdə, vergi möhlətləri verilərkən, aksiz vergisinin ödənilməsinə aksiz vergisi və sığorta təşkilatları tərəfindən təminat verilməsi sistemi inkişaf etdirilməlidir.

Aksizli malların siyahısına mühərrik yağları və dizel yanacağına daxil edilməsi istisna olmaqla, tütün məmulatlarının vergiyə cəlb edilməsi və ümumilikdə yanacaq-sürtkü materiallarının vergiyə cəlb edilməsinin dəyişməz qalması təklif edilir. Avtomobillərin vergiyə cəlb edilməsi zamanı aksiz vergisinin ödənilməsi anının təxirə salınması, avtomobillərin dövlət qeydiyyatına alındığı zaman isə verginin tutulması təklif edilir.

Qanunvericiliyə təklif olunan dəyişikliyə uyğun olaraq, qeyri-qanuni spirtli içkilərin istehsalının, o cümlədən avtomobillərin qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilməsinin və vergi məqsədləri üçün dəyərinin aşağı salınmasının həcmnin azaldılması hesabına aksiz vergisi daxilolmalarının artacağı gözlənilir (Məmmədov, Musayev, Sadiqov, 2016).

Nəticə

Nəticə olaraq, aksizli malların dairəsinə münasibətdə qanunvericiliyin tələblərinə və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi səviyyəsində, həm də bazar iştirakçılarının məlumatlılığının və şüurunun artırılması səviyyəsində kompleks tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Əsasnamələri təkmilləşdirmək, nəzarət tədbirlərini gücləndirmək, aksiz vergisi vəsaitlərinin bölgüsündə şəffaflığı təmin etmək lazımdır. Mövcud qanunvericiliyin və aksiz vergisinin tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin müzakirəsi və işlənilib hazırlanması prosesinə ictimai təşkilatların və ekspert icmasının fəal cəlb edilməsi də vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Mirzəyeva, A.Q. (2023). Vergi hüququ. Dərslük.
2. Kəlbəyev, Y.A. (2014). Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı.
3. Məmmədov, Ə.C., Seyfullayev, İ.Z. (2013). Vergi və investisiya mühiti. Bakı: BESTPACK, 376 s.
4. Məmmədov, F. və digərləri. (2010). Vergilər və vergitutma. Bakı.
5. Musayev, A., Kəlbəyev, Y., Hüseynov, A. (2002). Azərbaycan Respublikasının Vergi Xidməti: islahatlar və nailiyyətlər. Bakı.
6. Rzayev, P.Q. (2013). İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 392 s.
7. Həsənlı, M.X., Bağırov, D.A. (1997). Azərbaycanda vergi auditi. Dərs vəsaiti.
8. Musayev, A.F., Kəlbəyev, Y.A., Hüseynov, A.A. (2015). "Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr" Bakı.
9. Məmmədov, F.Ə., A.F.Musayev, M.M.Sadıqov, Y.A.Kəlbəyev, Z.Ş.Rzayev. (2016). Vergilər və vergitutma. Dərslük. Bakı.

Göndərildi: 29.03.2024

Qəbul edildi: 08.05.2024